

Paolo Barcella, Michele Colucci (ur.), *Frontalieri*

ASEI – *Archivio storico dell'emigrazione italiana* 12, Edizioni Sette Città, Viterbo, 2016

Archivio storico dell'emigrazione italiana, ena od treh italijanskih znanstvenih revij, posvečenih zgodovini italijanskega izseljenstva, zadnjo monografsko številko namenja vprašanju 'čezmejnih delavcev' (it. *frontalieri*, nem. *Grenzgänger*). Čezmejni delovni migranti živijo razpeti med dvema sistemoma, izkoriščajoč njune neenakosti in diferencialna razmerja v gospodarskem in življenjskem standardu. Navadno domujejo v državi z nižjim življenjskim standardom, delajo pa v državi z bogatejšim plačilnim režimom in trgom zaposlovanja, kjer zasedajo deficitarna delovna mesta ali pa konkurirajo domačim delavcem. Pojav je zakoreninjen na območjih z odprtimi in kolikor toliko prepustnimi mejami, povezan pa je s številnimi kontroverznimi vidiki, ki netijo populizem, ksenofobijo, konflikte in zahteve po restrikcijah.

Monografska številka revije prinaša osem prispevkov s primeri z italijanske meje. V uvodni razpravi Matteo Sanfilippo predstavlja evropsko historiografijo o čezmejnem delu, ki se vse od prve svetovne vojne v povezavi s političnimi debatami na to temo vedno znova prebija v ospredje. Na Zahodu je glavno središče pojava Švica, ki sprejema polovico vseh čezmejnih delavcev v Zahodni Evropi. Ti so predmet nasprotovanj in referendumskih zahtev po omejitvah. Evropska populistična gibanja, nastrojena proti priseljencem, so si po eni strani podobna, po drugi različna. Medtem ko v Švici nasprotujejo čezmejnemu delavcem, so v Italiji in drugod v Evropi problem stalni afriški in azijski priseljenci. Prihaja pa tudi do sporov med »bratskimi« populizmi, kot na primer med švicarskim populizmom in ligaškim gibanjem v Lombardiji, ki je zagrizen nasprotnik priseljencev v severni Italiji in hkrati najglasnejši branilec italijanskih čezmejnih delavcev v Švici.

Paolo Barcella razpravlja o odnosu sindikatov do dnevnih migrantov iz Italije v švicarskem kantonu Ticinu. Tu se sindikalno gibanje ni razvilo med domačimi delavci, ki so se sezonsko zaposlovali na bogatejšem nemškem trgu dela, pač pa so bili njegovi nosilci italijanski delavci, ki so ustanovili tudi socialistično stranko. Zato se tu ni uveljavil »delavski protekcionizem« kot v industrializiranih kantonih, kjer se je zavzemal za zaščito švicarskih delavcev pred priseljenimi. Po prvi svetovni vojni se je položaj v Ticinu spremenil. Nastopila sta ksenofobično vzdušje in odpor švicarskih delavcev do italijanskih, čemur sta botrovala lojalnost italijanskih delavcev do delodajalcev in njihovo konkuriranje z nižjimi mezdami. Zaradi krepitve zahtev po ukinitvi italijansko-švicarskega sporazuma o prostem pretoku delovne sile so leta 1931 uvedli sistem dovoljenj za bivanje oziroma dnevno čezmejno delo. K preobratu je prispevalo širjenje fašizma med delavci in njihov osip v sindikatu, kjer je prevladal švicarski element. Po drugi svetovni vojni so se z zaostritvijo vprašanja povečale tudi zahteve po planiranem priseljevanju, ki naj ne bi konkuriralo švicarskemu delu. Ker so delodajalce stali manj kot domači delavci ali stalni priseljenci, so bili tarča švicarskega sindikata ponovno čezmejni delavci. Zaradi možnosti zaposlovanja čezmejnih delavcev se je Ticino industrializiralo. Industrializacija je v petdesetih letih temeljila na dveh ločenih temeljih: del proizvodnega sektorja je zaposloval samo domače delavce, drugi del pa skoraj izključno čezmejne, plačane skladno z življenjskim standardom v Italiji. V šestdesetih letih je prišlo do strukturne spremembe: na obmejno območje so se priselili in na švicarski trg dela stopili nižje kvalificirani delavci z juga države, kar je okrepilo ksenofobijo in zahteve sindikatov po stabilizaciji tujcev ter omejevanju dotoka novih priseljencev. V sedemdesetih letih je sodelovanje italijanskih in

švicarskih sindikatov obrodilo vzajemno reševanje vprašanja čezmejnih delavcev, s čimer je njihovo število v devetdesetih letih naraslo na tretjino vseh zaposlenih v kantonu; leta 2014 je to s podporo levih strank privedlo do uvedbe kontingentov.

Francesco Garufo piše o podobnem položaju v močno industrializiranem kantonu Jura, kjer so pomemben delež aktivnih delavcev čezmejni delavci iz Francije. Problemi pa so tu drugačni. Po drugi svetovni vojni je bilo odpiranje trga čezmejnimi delavcem strategija proti pomanjkanju delovne sile. Prednost te opcije je bila v visoki kvalifikaciji francoskih delavcev, nižjih cenah dela, blagodejnem vplivu na inflacijo in gospodarski razvoj zaradi prihranka pri bivalni in drugi infrastrukturi. Francoski delavci tudi niso predstavljali nevarnosti kulturne kolonizacije. Zaradi tega je bilo čezmejno delo izključeno iz kontingentizacijske priseljske politike in je iz dopolnilnega postalo strukturna sestavina gospodarskega sistema. Njegova številčna rast pa je odprla več problemov: porast cen dela na francoski strani, prikrajšanost krajevnih uprav za davke, ob krizah so brezposelni delavci bremenili francoski socialni sistem, priliv visokokvalificiranih profilov iz notranjosti države, ki jih nekonkurenčni francoski trg dela ni uspel zadržati in vključiti v francoske razvojne procese. Krhkost sistema, proti kateremu so se borili francoski delodajalci, se je pokazala ob krizi leta 1970, ko so čezmejni delavci plačali velik socialni in tudi moralni davek, saj so jim očitali špekuliranje in okoriščenje z ugodnostmi ene in druge države.

Giulia Fassio o pojmu meje ob italijanskem izseljevanju v Francijo razpravlja na primeru Grenobla, ki je v italijanskem imaginariju najbolj italijansko mesto v Franciji. To lahko pripišemo bolj bližini in tesnejšim stikom italijanskih priseljencev z matično državo kot njihovem številu. Italijansko priseljevanje v Grenoble je postalo množično v drugi polovici 19. stoletja. Konec šestdesetih let je močno upadlo, spremenila pa se je tudi poklicna struktura. Od osemdesetih let prihajajo predvsem izobraženci, ki se zaposlujejo v znanstvenoraziskovalnih ustanovah, medtem ko so prej prevladovali pripadniki delavskega razreda, tehniki in mali podjetniki. V teh migracijah ima pojem geografske, politične in kulturne meje velik simbolni in konkretni pomen. Po drugi svetovni vojni so imeli priseljenci iz Doline Aosta v primerjavi z drugimi Italijani v Franciji privilegiran status, Francija je namreč podpirala idejo o aneksiji dežele in jih obravnavala kot nekakšne politične izseljence. Priseljenci iz celotne severozahodne Italije so se po svoje v Franciji počutili bolj »domače« kot priseljenci iz južnih italijanskih dežel in se od njih razmejevali tudi v kulturnem in družbenem življenju. Priseljenci iz obdobja pred drugo vojno pa so z nelaгодjem gledali na priseljence iz prvih poveljnih let in so si predvsem s sklicevanjem na skupni francosko-italijanski partizanski odpor ter na francosko-italijanske Alpe kot območje skupnega bojevanja proti nacifašizmu s pogajanjem zagotovili poseben status. Meja je bila inštrument političnega dogovarjanja in regulacije migracijskih gibanj z dvostranskimi sporazumi med državama. Posledica regulacije migrantskih gibanj je bil porast nelegalnega prehajanja meje, ki je zaradi nevarnosti visokogorskega okolja postalo humanitarni problem. Med najnovejšimi italijanskimi priseljenci v Grenoble so poleg visokokvalificiranih profilov ponovno nekvalificirani migranti. Te migracije olajšuje prosti trg delovne sile znotraj evropske skupnosti in se v percepciji ter samopodobi migrantov razlikujejo od migracij zunaj evropske skupnosti, odvisnih od birokratskih pregrad. Nekdanje evropske državne meje ohranjajo predvsem kulturne pomene. Zanimiv pojav pa je čezmejno delo visokokvalificiranih italijanskih tehnikov v Švici, kamor se dnevno vozijo iz Grenobla. Švicarski referendum iz leta 2014 je to dnevno migracijo omejil s kontingenti. Odprava starih državnih meja in evropska integracija sta spodbudili nove birokratske ovire za zaščito

lokalnih interesov pred konkurenco iz zunajevropskih držav kot tudi iz držav Evropske skupnosti.

Stefano Gallo piše o premikih prebivalstva v alpskem prostoru in o fašističnih migracijskih politikah na italijanskih mejnih območjih v letih 1938–1944. Konec tridesetih let so bile te politike povezane s pripravami na vojno in z usklajevanjem zaveznitva z Nemčijo, v vojnem času pa z repatriacijo italijanskih državljanov iz sovražnih držav ter migracijami na zasedenih ozemljih. Članek osvetljuje tri pomembnejše primere. Prvi je regulacija narodnega vprašanja v Zgornjem Poadižju (Južnem Tirolskem), ki je postalo aktualno po avstrijskem anšlusu leta 1938. Pogajanja z Nemčijo so leta 1939 pripeljala do sporazuma o opcijah italijanskih državljanov nemške narodnosti za nemško državljanstvo in preselitev v Nemčijo, oziroma za italijansko državljanstvo in obstanek v Italiji. Italija je poskušala kar 200.000 optantov nadomestiti s priseljenci iz severnih italijanskih dežel, predvsem z zglednimi in lojalnimi fašisti; operacija ni uspela. Hkrati se zaradi dolgih birokratskih postopkov in odlašanja Nemčije, ki se še ni odpovedala Južni Tirolski, izseljevanje Nemcev ni odvijalo po načrtih. Aparat, ki ga je Italija vzpostavila za izpeljavo zamenjave prebivalstva in italijanizacijo dežele, so na začetku štiridesetih let močno okrnili. Po razpadu Italije je dežela prešla pod nemško oblast. Tudi v primeru Jugoslavije so italijanski organi pred napadom iz Dalmacije evakuirali Italijane, po ustanovitvi Ljubljanske pokrajine pa v Ljubljani odprli Urad za upravljanje migracij. Ta je poskrbel za izselitev kočevskih Nemcev v Nemčijo, niso pa jih uspeli nadomestiti z Italijani iz Italije. Tretji deležniki državnega posega so bili povratniki iz sovražnih držav in tudi zavezniške Nemčije. Država naj bi, da bi čim bolj koristili demografski politiki, gospodarstvu in vojnim potrebam, poskrbela za njihovo zaposlitev. Razmere pa niso dovoljevale upravljanja migracijskih gibanj, kot se je Italija ves čas zaman nadejala.

Z vzhodno italijansko mejo in s slovenskim prostorom se ukvarja Alessio Marzi. Na tem območju je bila pozornost raziskovalcev usmerjena v migracije, povezane s premikom državnih meja, s političnimi in z vojnimi dogajanja, v senci pa so ostala gibanja, ki so sodila med običajne ekonomske in družbene strategije. Avtor poudarja mitološki in ideološki pomen tukajšnje meje, ki se je v predstave preteklosti ugnezdil kot jezikovni, etnični, ideološki in civilizacijski limes ter z vidika normalizacije neskladij politične in etnične geografije. Ideja o nacionalni homogenizaciji teritorijev je povzročila prisilna preseljevanja in vzpostavitev navidezne »retorične« meje, na primer med mestom in podeželjem kot etnične ločnice, ločnice med gospodarskimi, političnimi in drugimi interesi ter med različnimi kulturami. Članek poudarja »druge« migracije in posledice premikov meja, med njimi delovne migracije iz Italije v Avstrijo in Trst do prve svetovne vojne. Med migracijami s slovenskega dela območja avtor opozarja na migracije žensk kot nosilk integriranih ekonomskih modelov z močnimi kulturnimi implikacijami ter množično izseljevanje iz Primorske v Jugoslavijo in Argentino med obema svetovnima vojnama. Za obdobje po drugi svetovni vojni opozori na nastanek Svobodnega tržaškega ozemlja, kar je imelo za posledico birokratsko zapleten pojav čezmejnega dela iz tradicionalnega mestnega zaledja. Po ukinitvi STO in zadnji fazi istrskega eksodusa je nastopila nova faza, ki jo je zaznamoval odhod 20.000 Tržačanov v Avstralijo. Tudi ta migracijski pojav je bil do pred kratkim med »pozabljenimi«, saj se ni ujema l z nacionalnimi in s političnimi predstavami o migracijah na italijanskih vzhodnih mejah.

Prispevek Francesce Rolandi je posvečen jugoslovanskim čezmejnimi delavcem v italijanskih vzhodnih deželah po drugi svetovni vojni, predvsem po osimskih sporazumih.

V šestdesetih letih je postala italijansko-jugoslovanska meja prepustnejša, naraščalo je število prehodov jugoslovanskih državljanov bodisi zaradi nakupov bodisi zaradi dela v Italiji, predvsem v Furlaniji - Julijski krajini. Te delovne migracije so bile nadaljevanje tradicionalnih gibanj, ki jih je prekinila vojna, in so sovpadale z začetki liberalizacije izseljevanja v Jugoslaviji, na italijanski strani pa z ekonomskim razvojem in s povečanim povpraševanjem po delovni sili. Ugodni sosedski odnosi, ki so sledili obdobju napetosti, so privedli do vzpostavitve integriranega delovnega trga na meji med Italijo in Jugoslavijo, ki je bil v obojestransko korist. Jugoslovanski delavci niso bili konkurenčni italijanskim, ker so zapolnjevali deficitarne delovne sektorje, niso bremenili italijanskih infrastruktur in socialnih služb. Z jugoslovanskega vidika je čezmejno delo omogočalo dragocen devizni pritok, ne da bi delavci zapuščali državo, višje plače so dvigovale njihov življenjski standard. To ni veljalo za delavce, ki so se na Tržaško priselili iz Srbije (predvsem iz Požarevca) in so živeli v tipičnih migrantskih razmerah. Njihovo priseljevanje je večala popotresna obnova v Furlaniji v drugi polovici sedemdesetih let. Obenem je njihova prisotnost netila strahove političnih sil, ki so se po osimskih sporazumih načrtovani industrijski coni uprle s tradicionalno retoriko o nevarnosti slovanske penetracije v italijanski prostor. Italija je bila v osemdesetih letih nezaupljiva tudi do mešanega slovensko-italijanskega podjetništva oziroma gospodarskih pobud, s katerimi si je slovenska narodna skupnost v Italiji s pokroviteljstvom Jugoslavije prizadevala ustvariti pogoje za delo in preprečevati izseljevanje slovenskega zamejskega prebivalstva. Italijanske oblasti so to izseljevanje, zlasti v Benečiji, celo spodbujale, na Goriškem in Tržaškem pa so čezmejno delo omejevale z dajanjem prednosti priseljencem iz Italije in s tem pogojevale izdajanje delovnih viz. Zaradi tega se je povečevalo delo na črno, ki je obsegalo štiri petine vsega čezmejnega dela. Čezmejni delavci z jugoslovanske strani so s tem kršili delovno zakonodajo, zakonodaje pa niso kršili kot migranti, saj so se s prepustnico za obmejni promet dnevno vračali domov. Nesposobnost ali nepripravljenost države, da bi uredila njihov položaj, so v sedemdesetih letih zapolnili italijanski sindikati, ki so jim, v nasprotju z drugimi kraji, priznavali enake pravice kot italijanskim delavcem in si prizadevali za regulacijo njihovih pravic. Pomen čezmejnega dela v Italiji se je povečal v osemdesetih letih, ko je zaradi inflacije dinarja in krize prinašalo dobiček in na jugoslovanskem obmejnem območju spodbujalo investicije v zasebne gradnje. V tem obdobju je bilo čezmejno delo v prid tako delojemalcem kot delodajalcem. Z razpadom Jugoslavije se je čezmejno delo še okrepilo, do njegove regulacije pa postopoma prihaja z evropskim združevalnim procesom. V vsem obravnavanem času so jasno izraženi tako strukturni značaj čezmejnega dela kot prednosti, ki jih ta prostor ustvarja za diferencialno ekonomijo in življenje ob meji ter z mejo.

Aleksej Kalc